

OLIIY TA'LIM RAHBAR-KADRLARIDA STRESSOGEN
VAZIYATLARGA TA'SIR ETUVCHI PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK
JIHATLAR

SULTONOV MANSUR G'ANIYEVICH

Buxoro xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur tezisda oliy ta'lim rahbar-kadrlari kasbiy faoliyatida stressogen vaziyatlarning yuzaga kelishiga ta'sir etuvchi pedagogik va psixologik jihatlar tahlil qilingan. Rahbarlik faoliyatiga xos yuqori mas'uliyat, pedagogik jamoani boshqarish, vaqt tanqisligi, intensiv axborot oqimi, kasbiy rollarning ko'pligi va boshqaruv qarorlarini qabul qilish zarurati stressogen ta'sirni kuchaytiruvchi omillar sifatida ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, rahbar-kadr, stress, stressogen vaziyat, pedagogik omil, psixologik omil, kognitiv uslub, axborotni tushunish, emotsional barqarorlik, boshqaruv faoliyati.

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan tarkibiy va mazmuniy o'zgarishlar rahbar-kadrlar kasbiy faoliyatining murakkablashishiga olib kelmoqda. Ta'lim sifatini ta'minlash, professor-o'qituvchilar faoliyatini muvofiqlashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish, ta'lim jarayonini raqamlashtirish va muassasaning strategik vazifalarini amalga oshirish rahbar oldiga bir vaqtning o'zida turli mazmundagi vazifalarni qo'yadi. Mazkur sharoit rahbarning nafaqat kasbiy bilim va boshqaruv kompetensiyalariga, balki uning psixologik barqarorligiga ham yuqori talab qo'yadi. Rahbarlik faoliyatining o'ziga xos xususiyati shundaki, unda qabul qilingan qaror natijasi faqat rahbarning o'z faoliyati bilan chegaralanmaydi. Rahbarning qarori pedagogik jamoa, talabalar, tarkibiy bo'linmalar va ayrim hollarda butun ta'lim muassasasi faoliyatiga ta'sir qiladi. Natijada qaror uchun javobgarlik, vaqt

chegarasi va mavjud axborotning yetarli yoki yetarli emasligi birlashib, psixologik zo‘riqishning shakllanishiga sharoit yaratadi.

Stress muammosining ilmiy tadqiqotlarida H. Selye tomonidan ilgari surilgan konsepsiya muhim o‘rin egallaydi. Uning qarashlariga ko‘ra, stress organizmning unga qo‘yilayotgan talablarga nisbatan umumiy moslashuv reaksiyasini ifodalaydi [1]. R. Lazarus va S. Folkman esa stressning yuzaga kelishida tashqi ta’sirning o‘zidan ko‘ra, shaxs tomonidan ushbu vaziyatning qanday baholanishiga alohida ahamiyat bergan [2]. Bu yondashuv oliy ta’lim rahbar-kadrlari faoliyatidagi stressogen vaziyatlarni tushuntirishda muhimdir. Chunki aynan bir xil boshqaruv vaziyati turli rahbarlarda turlicha psixologik reaksiya hosil qilishi mumkin.

Oliy ta’lim rahbar-kadrlari faoliyatidagi stressogen vaziyatlarni boshqa sohalardagi kasbiy stressdan ajratib turuvchi muhim jihatlardan biri uning pedagogik muhit bilan chambarchas bog‘liqligidir. Rahbar ma’muriy vazifalarni bajarish bilan bir qatorda pedagogik jamoa faoliyatini tashkil etadi, xodimlarning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi va ta’lim jarayonining sifat ko‘rsatkichlari uchun javob beradi. Pedagogik jamoaning tarkibiy jihatdan turlicha ekanligi rahbar faoliyatida muayyan psixologik murakkabliklarni yuzaga keltiradi. Professor-o‘qituvchilarning yoshi, ilmiy tajribasi, kasbiy motivatsiyasi, pedagogik qarashlari va individual xususiyatlari bir-biridan farq qiladi. Rahbar esa turli xususiyatlarga ega bo‘lgan xodimlarning faoliyatini yagona maqsad atrofida muvofiqlashtirishi kerak. Bunday jarayon doimiy kommunikativ va emotsional safarbarlikni talab qiladi.

Zamonaviy oliy ta’lim rahbarining kundalik faoliyati katta hajmdagi axborotni qabul qilish va qayta ishlash bilan tavsiflanadi. Elektron yozishmalar, me’yoriy hujjatlar, hisobotlar, statistik ko‘rsatkichlar, ijtimoiy tarmoqlardagi axborotlar va turli boshqaruv platformalaridan kelib tushayotgan ma’lumotlar rahbarning axborot maydonini tashkil qiladi.

Axborot hajmining ortishi har doim ham boshqaruv samaradorligini oshirmaydi. Aksincha, axborotni saralash, uning ishonchliligini baholash, muhim va ikkilamchi ma'lumotlarni ajratish zarurati qo'shimcha kognitiv yuklama hosil qiladi. Ayniqsa, vaqt tanqisligi sharoitida qaror qabul qilinishi talab etilganda axborotning ko'pligi stressogen ta'sirga ega bo'lishi mumkin. A.M. Jabbor tomonidan ijtimoiy tarmoqlardagi axborotlarni konstruktiv tushunishda kognitiv uslublarning o'rniga bag'ishlangan tadqiqotda shaxsga xos bilish faoliyati va axborotni qabul qilishdagi kognitiv xususiyatlarning mazmunni konstruktiv tushunishdagi ahamiyati tahlil qilingan [3]. Mazkur yondashuv rahbarlik faoliyatidagi stressogen vaziyatlarni tushuntirish uchun ham ahamiyatlidir. Chunki rahbar duch keladigan axborotning psixologik ta'siri faqat uning mazmuniga emas, balki ushbu axborotning qanday qabul qilinishi, saralanishi va talqin qilinishiga ham bog'liq.

Rahbarning kognitiv uslubi vaziyatdagi muhim belgilarni ajratish, muammoning sabab va oqibatlarini farqlash hamda mavjud axborot asosida xulosa chiqarish jarayonida namoyon bo'ladi. Axborotning konstruktiv tushunilishi rahbarga vaziyatni real xavf darajasiga muvofiq baholash imkonini beradi. Aksincha, noaniq axborotni bir tomonlama yoki haddan tashqari salbiy talqin qilish vaziyatning subyektiv stressogenligini oshirishi mumkin.

Bu jihatdan axborotni konstruktiv tushunish stressga bardoshlilikning kognitiv komponentlaridan biri sifatida qaralishi mumkin. Rahbar vaziyatni qanchalik to'liq anglab, asosiy muammoni ikkilamchi omillardan ajrata olsa, mavjud psixologik va tashkiliy resurslarni shunchalik maqsadga muvofiq safarbar etishi mumkin.

Rahbarning individual-psixologik xususiyatlari stressogen vaziyatning ta'sir darajasini belgilovchi muhim omillardan hisoblanadi. Bir xil ish yuklamasi yoki tashkiliy muammo turli rahbarlarda turlicha psixologik reaksiyalarni yuzaga keltirishi aynan individual farqlar mavjudligi bilan izohlanadi.

Stressogen vaziyatning rahbar faoliyatiga qanday ta'sir ko'rsatishi faqat stressorning kuchiga emas, undan chiqish uchun qanday strategiya tanlanishiga ham bog'liq. Lazarus va Folkman tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvda koping stressli vaziyat talablarini boshqarishga qaratilgan kognitiv va xulqiy sa'y-harakatlar sifatida izohlanadi [2]. Muammoga yo'naltirilgan koping rahbarlik faoliyatida samarali strategiyalardan biri hisoblanadi. Rahbar muammoning sababini aniqlashi, mavjud resurslarni baholashi, vazifalarni ustuvorlik bo'yicha ajratishi va zarur hollarda vakolatlarni delegatsiya qilishi mumkin. Bunday yondashuv stressogen vaziyat ustidan nazorat hissini kuchaytiradi.

Xulosa. Oliy ta'lim rahbar-kadrlari faoliyatida stressogen vaziyatlarning shakllanishi pedagogik, tashkiliy va individual-psixologik omillarning o'zaro ta'siri bilan tavsiflanadi. Yuqori kasbiy mas'uliyat, ko'p funksiyali faoliyat, pedagogik jamoani boshqarish, vaqt tanqisligi va intensiv axborot oqimi stressogen ta'sirning muhim tashqi manbalari hisoblanadi. Rahbarning axborotni qabul qilish va konstruktiv tushunish xususiyatlari stressogen vaziyatni baholash jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Axborotning mazmunini to'g'ri anglash, muhim jihatlarni ajratish va vaziyatni bir tomonlama talqin qilmaslik stressning subyektiv intensivligini kamaytirishga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Selye H. *The Stress of Life*. – New York: McGraw-Hill, 1976.
2. Lazarus R.S., Folkman S. *Stress, Appraisal, and Coping*. – New York: Springer Publishing Company, 1984.
3. Jabbor A.M. Ijtimoiy tarmoqlardagi axborotlarni konstruktiv tushunishda kognitiv uslublarning o'rni // *Inter Education & Global Study*. – 2025. – Vol. 3. – № 5 (1). – B. 451–456.

4. Hobfoll S.E. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress // *American Psychologist*. – 1989. – Vol. 44. – № 3. – P. 513–524.
5. Bakker A.B., Demerouti E. The Job Demands–Resources model: State of the art // *Journal of Managerial Psychology*. – 2007. – Vol. 22. – № 3. – P. 309–328.
6. Maslach C., Leiter M.P. Understanding the burnout experience: Recent research and its implications for psychiatry // *World Psychiatry*. – 2016. – Vol. 15. – № 2. – P. 103–111.
7. Karasek R.A. Job demands, job decision latitude, and mental strain: Implications for job redesign // *Administrative Science Quarterly*. – 1979. – Vol. 24. – № 2. – P. 285–308.
8. Quick J.C., Henderson D.F. Occupational stress: Preventing suffering, enhancing wellbeing // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. – 2016. – Vol. 13. – № 5. – P. 459.